

Az európai észjárás luxemburgi példája globalizációs erőterben

A globalizációról szóló előadások, tanulmányok egyik gyakran használt kulcsszava az „érdekelismerés”. Magyarországon is számtalanszor elhangzik: az eredményes „játékhoz” szükséges az „érdekelismerés”. Megfigyelhető más fogalmak térnyerése is; a „globalizáció” helyett – illetve mellett – a franciáknál használatos, összetettségében is megfoghatóbb „modernizációval”, az itthon ismert „egységesülő folyamatokkal” a „liberális internacionalizmussal” bővül a fogalomtár, a kommunikációs szempontú „szereplőt” pedig a „játékos” váltja. A „szereplő”, mivel egyént tételez a társadalomban s a világban, sokkal tágabb – számunkra mindenképpen elfogadhatóbb. A „játékos” szűkebb mezsgyére tereli, a versenypályára szorítja az egyént, ahol, mint tudjuk, vannak nyertesek és vesztesek is. (Úgy tűnik, hogy a tudományos gondolkodásból eredően a fogalomalkotás gyorsabban terjed, mint a globalizáció áldásai.) Olykor meglehetősen determinálnak tűnő irányvonal rajzolódik ki, mely azt vetíti elő, hogy a liberális internacionalizmus versenye nyitott mindenki számára mindaddig, amíg az amerikai hegemónia által diktált feltételeket elfogadják a felek... pontosabban a „játékosok”.

Bármelyik fogalomhoz nyúlunk is – de maradjunk az „érdekelismerés”-nél – abban biztosak vagyunk, hogy működtetésükhöz megfelelő *észjárás* van szükség; mi ezt a fogalmat vezetjük be, és igyekszünk kibontani. Az észjárás igen összetett, főleg ha nemzet, társadalom észjárásáról beszélünk. Ha ezt firtatjuk, *gondolkodás- és magatartásmódok* mentén kell kutatni, még hozzá össznemzeti vonatkozásban. (Lásd például Karácsony Sándor *A magyar észjárás* című munkáját!) A szerkezeti, tartalmi meghatározásokon túl izgalmasabb a kérdés: hogyan jön létre, miként alakul ki ez az észjárás. Nyilvánvaló, hogy mindez nem független a történelmi folyamatoktól, a mind teljesebb képhez tehát, az adott ország fejlődéstörténetének elemzésére van szükség. Luxemburgra vonatkozóan van egy kutatás, amelynek segítségével föl lehet mutatni az említett kulcsszavakra érvényes modellt. Ez Magyarország számára is fontos és lényeges tanulságokkal szolgál, hiszen Luxemburg európai ország, uniós tagállam, részese – s bár kicsi –, „nyertese” is a globalizációnak.

A luxemburgi társadalom vizsgálata kezdetben az oktatásra irányult, de történelmét is át kellett tekin-

teni. Egy párhuzamosan folyó másik kutatás – ami-be mi is bekapcsolódtunk – „Luxemburg az Európai Unióban: a nemzeti identitás és a külpolitika összefüggései” címmel 2004-ben, Fodor Lajos diplomamunkájaként készült el. A szerző a következőképpen indokolta meg témaválasztását: „Luxemburg, mint az Európai Unió területileg egyik legkisebb állama kiemelt helyet foglal el, mind gazdasági, mind politikai téren, a nagyok között. Jól tükrözi ezt az, hogy az Európai Unió országairól készített gazdasági és pénzügyi statisztikákban szinte kivétel nélkül mindig az első helyen szerepel. A politika terén pedig, a teljesség igénye nélkül, elég csupán megemlíteni, hogy Luxemburg az Európai Unió intézmények egyik alapító tagja, itt található több uniós szervezet székhelye és az ország számos olyan személyiséggel büszkélkedhet, mint például Robert Schuman az „Unió atyja”, Jacques Santer az Európai Bizottság volt elnöke, vagy a jelenlegi miniszterelnök, Jean-Claude Juncker. Ugyanakkor Luxemburg legújabb kori fejlődése közben jelentős politikai és gazdasági átalakulások következtek be egész Európában”. A vizsgálat történelmi munkákra támaszkodott, s többféle dokumentumot fogott át. Ehhez társult a személyes tényező, a helyszínen magatartásokról, viszonyokról, intézményekről stb. szerzett saját tapasztalat és tudás, s figyeltük a kulturális, társadalmi, gazdasági tényezőket is. Egyetértve John Lukács azon nézetével, miszerint a történelmi folyamat demokratizálódása során „egyre több emberrel van dolgunk”, aki tevőleges történelmi szereplő. Így a dokumentált múlt mellett eljutottunk az „emlékezetben őrzött” múlthoz, amely közelebb visz nemcsak tényekhez, adatokhoz, de problémákhoz is. Ilyenre példát Luxemburg Európai Unióhoz történt integrációs folyamatában is találhatunk. Történt ugyanis, hogy a Római Szerződés aláírása után – politikai és gazdasági forrásaihoz képest – a kis ország addigi politikai súlya aránytalanul megnőtt. Ez azonban Luxemburg számára nem csak kedvező hatásokat jelentett, így végül azt eredményezte, hogy Jean Monnet javaslatát, miszerint az Európai Közösség valamennyi intézményeinek központja a Nagyhercegség legyen, a luxemburgi kormány váratlanul elutasította. Attól tartott ugyanis, hogy az erőltetett európai integrációs folyamat szétrombolja az ország „politikai identitását”. Próbáltuk kitapintani azt is, hogy mennyiben

van jelen a luxemburgi történelemben az ún. európai történelem. Az elmondható, hogy a XVIII. század vége és a XIX. század közepe között „hirtelen és meredeken elmélyült az európai tudatosság”. Ezzel együtt járt a „befelé fordulás, a nemzeti érzelmek elmélyítése”. A történelmi kategóriák a rendszerezett és ésszerű Nyugat termékei. Jelen van például a nyugati igazságészme, s – a vallásosság és a racionalizmus között később kialakuló feszültségek ellenére – fellelhető a kapcsolat a nyugati történelmi tudat és a nyugati kereszténység között is. (A komplex, példákat kínáló, ösztönző témakörrel magyar szakirodalom egyáltalán nem, de e nézőpontból a luxemburgi is alig foglalkozik, noha a téma nemcsak érdekes, hanem fontos s időszerű.)

Az eddigiekből következően eljuthatunk az európai észjárás működő példájához. A nyugati gondolkodásban van egyfajta tudatosságból eredő racionalizmus. Az elme pedig „érzéseket” formál. Az európai észjáráshoz tartozik az önmegértés, az én-tudat, az öntudatosság. Mindezek nyomán is elmondható, hogy a luxemburgiak általában nem elvont erényeket hirdetnek könnyedén, hanem valóságosakat gyakorolnak. Nem akarnak az emberbarát szerepében tetszelegni, inkább emberségesek. Nem beszélnek felszínesen távoli népek iránti rokonszenvről, inkább igyekeznek megérteni a saját népüket. Úgy tűnik, a luxemburgi állampolgárnak megadott, hogy részt vegyen az eseményekben, méghozzá egyre fokozódó mentális érzékenységgel. „Az a fő, amit az emberek gondolnak és hisznek, s társadalmuk anyagi szervezete, materiális formái ennek következményei. Egyre fontosabb szempont, hogy hogyan jutottak erre vagy arra a gondolatra.” *A történelmi tudat* fejlődését (John Lukacs megfogalmazásában) a vallás, a hívés is segíthette a vallási tudat evolúciójával. Érdekes – és érdemes lenne még alaposabban megvizsgálni –, hogy a történelmi folyamat során bizonyos eszmék mennyire váltak vagy tétettek közkeletűvé. Azaz a luxemburgi emberek mennyire voltak eszmekövetők és mennyire tudták/tudják a körülményekhez (s nem csak az anyagi körülményekhez) igazítani eszméiket. Úgy tűnik, egyrészt „tudnak tudatos fejjelel” részt venni saját életük alakításában, s nem hagyatkoznak csupán választott elitjük intézményes gyámkodására. Ez a tudat azonban (amit gondolnak, és amiben hisznek) rugalmas: követni és érvényesíteni tudják jól felismert érdekeiket.

Mélyebbre juthatunk a luxemburgi fejlődéstörténet, így a nemzeti identitás elemzésében, ha – a historizmuson túl – a „historicitás” (Lukacs) nézőpontjából közelítünk. *A luxemburgi ember – más nyugat-európai országok lakóihoz hasonlóan – nem a cselekvés tárgya, hanem cselekvő.* Arról lehet szó, hogy a luxemburgi ember folyamatosan „teremt önmagát”, sőt el is tudja dönteni, mitévő legyen. (Ortega Y Gasset nyomán hajlunk eme töprengő megállapításra.) Ebben erősít meg az áttanulmányozott luxemburgi történelmi-irodalmi anyagok szemlélete és módszere. Ezek az írások megértésre, s így megértetésre töre-

kednek. Így jutunk el inkább az emberek gyakorlatias tudásához. A tetten ért emberi gondolkodásban megtalálható „valamilyen konstrukció”, s ennek tartalma elvezet a nemzeti identitás pontosabb megragadásához. A nemzeti identitás tartalmi elemei lehetnek: a történelmi, a vallási, a politikai tudat, a földrajzi, geopolitikai térségtudat, a mesterségtudat, a Moselle-vidéktudat vagy akár a szőlőtermesztés-tudat is (ami még a luxemburgi nemzeti himnuszban is tükröződik), és a felsorolás folytatható lenne még tovább.

Mi áll a probléma hátterében? „Luxemburg esetében adott egy kis ország a maga történelmi-társadalmi-gazdasági-politikai fejlődésével, szerkezetével és arculatával. Mindezek állandó mozgásban vannak, s folyamatos a részvétel az Európai Unióban, annak alakításában. Eközben Európa fokozatosan és erőteljesen változik. A szocializmus szétesésével az egykori «keleti tömb» országai nagy fejlődésen mentek/mennek át, bővül az Európai Unió, felerősödik a globalizációs mozgás. Tehát új helyzet állott elő, nemcsak Európában, de az egész világon.” Érdekes tehát, hogy ebben az új, igen összetett helyzetben egy ország, történetesen Luxemburg, miként éli ezt meg, hogyan tud illeszkedni a megjelenő új követelményekhez és körülményekhez. Mindez ugyanis kihat az egész társadalomra, annak minden szegmensére. Előfeltevésünk szerint, „egy társadalom annál sikeresebben alakítja önmagát, illetve önmagát a körülményekhez (s így a körülményeket is), amennyiben egyrészt erős nemzeti identitással bír, másrészt, ha a vezető elit ezt figyelembe véve – erre támaszkodva – alakítja a bel- és külpolitikát.” Ezek kapcsán számos kérdés fogalmazódik meg. Mik az új hatások és miként érintik a társadalom egyes szegmenseit? Hogyan reagál a társadalom, s reakciójában milyen szerepet játszik a nemzeti identitás? Tetten érhető-e Luxemburgban a nemzeti identitás, és ha igen, tartalma miből tevődik össze, hogyan alakul? Milyen hatása van a nemzeti identitásnak a nép, a társadalom életére? Milyen a kapcsolat a nemzeti identitás és a politika, a külpolitika között? Miként befolyásolja az egyik a másikat? Milyen Luxemburg külpolitikai magatartása?

A frissnek mondható feltáró munka – Luxemburg történelmi, gazdasági, kulturális és politikai folyamatainak elemzése során – bemutatja, hogy az ország, az EU-dimenziós keretek között őrzi-e nemzeti identitását, s ha igen, miként teszi ezt. Arra keresi a választ, hogy az európai identitás és a nemzeti identitás alakítása milyen problémákat vet fel, illetve milyen lehetőségeket kínál az ország külpolitikája számára. Luxemburg kis ország, és mégis nagy: az Európai Unió mintaaországa. Mitől az?

Ebben, háttérként, fontos megismerni az ország földrajzát, államformáját, újkori történelmét, jelen gazdasági, pénzügyi, oktatási, külpolitikai helyzetét, a Nagyhercegség és az Európai Unió viszonyát. A mélyebb tanulmányozás során elsősorban Luxemburg európai fejlődéstörténetére fókuszál

a figyelem, és arra, hogy mindez milyen hatással volt (és van) a nemzeti identitás alakulására. Ehhez a történelmi, a gazdasági, a kulturális, a nyelvi, a vallási, az oktatási, az egyes művészi területeket folyamatosan igyekeznek nyomon követni a szerző.

A történelem vizsgálata során, a „nagy emberek”, a csaták stb. krónikáján túl, előkerülnek a kulturális, társadalmi, gazdasági tényezők is. A történelmi részben kirajzolódnak mindazok a külső és belső hatások, amelyek elvezettek az önálló és független Luxemburg létrejöttéhez. A nagy hatalmi politika által létrehozott országok többségéhez hasonlóan, az államalakulás itt is megelőzte a nemzet születését. A luxemburgiak azonban hamar ráéreztek az önálló államiség „ízére”. Az ország, megalakulása óta egészen a második világháború végéig, a nagy hatalmi politika eszköze volt. Luxemburg történelme 963-ban kezdődik. A luxemburgi szuverenitás felé tett első lépést az 1815-ös bécsi kongresszus hozta, az igazán nagy fordulatot az 1830-as belga forradalom jelentette. A független Luxemburg megszületését végül az 1839-es londoni szerződés biztosította.

A luxemburgi pályaudvar 1859-es felavatása alkalmából született Feierwon című dal refrénjében (amely mára nemzeti jelmondatná vált) Michel Lentz költő azt írja, hogy: „Azok akarunk maradni, akik vagyunk” (Mir wëlle bleiwen, wat mir sin. Nous voulons rester ce que nous sommes.). A második világháború után újabb helyzet állott elő: a németekkel szemben tanúsított ellenállás a háború alatt mély szolidaritás- és összetartozás-érzést keltett a luxemburgiakban. A háború utáni francia-német megbékélés véget vetett a lakosság annektálási rémálmának. Nyilvánvalóvá vált a kis államalakulat számára, hogy politikai túlélésének egyetlen garanciája egy közös értékeken és érdekeken alapuló új egységes Európa megszületése, ezért már a kezdetektől fogva az európai építkezés egyik éllovasa lett.

A dinasztikus fejlődéstörténet jelzi, hogy milyen erős hatással van a nemzeti identitás alakulására. Az ország önálló dinasztiája az állam alakulással párhuzamosan konszolidálódik. Ebben különösen nagy szerepet játszott Charlotte nagyhercegnő személyisége, aki kortársai szerint „egyszerre hozta összhangba a szerénységet, a méltóságot és a pártatlanságot, a kedvességet és a bátorságot, a kötelességtudatot és a felelősségvállalást”. Az 1919-ben történt hatalomra kerülésével vette kezdetét az a nagy érzelmi történet a nép és a monarchia között, amely mind a mai napig erősen él a luxemburgiak lelkében. Mi váltotta ki a luxemburgi nép csodálatát? A nagyhercegnőnek sikerült a monarchiát a baloldali politikai erőkkel is elfogadtatni, ami nem is volt olyan könnyű. A II. világháború idején, angliai száműzetése alatt mindvégig sikeresen védte Luxemburg függetlenségének ügyét. A háború után nagy cselekvési kedvvel vett részt az ország újjáépítésében. 1964-ben adta át a trónt fiának, Jeannak.

A luxemburgi gazdaság fejlődéstörténete rávilágít arra, hogy a jólét, amely szorosan összefügg egy ország gazda-

sági teljesítményével, a társadalmi kohézió egyik fontos összetartó eleme. Gazdasági teljesítőképességéből pedig igazán nincs hiány Luxemburgban, amely mára az Európai Unió legfejlettebb gazdaságával rendelkező országa lett.

A nyelv és irodalom vonatkozásában az ország többnyelvűségét és az ebből adódó lehetőségeket, illetve nehézségeket kell kiemelni. A történelmi fejlődés az országot a háromnyelvűség felé vezette el. Mindez fantasztikus kulturális tőkét és egyben mérhető előnyt jelent az ország számára. A luxemburgi képző- és építőművészet nehezen indult meg az ország szegénysége miatt. A II. világháborút követően a művészeti irány a párizsit követve alakult, később azonban az ország kettős kultúrájából adódóan német irányban fejlődött tovább. A vallás és az oktatás mindig is erős kölcsönhatásban volt egymással. Említést érdemel a katolikus nacionalizmus, amely eszmerendszer nagymértékben hozzájárult az állam megerősödéséhez, a nemzeti öntudatra ébredéshez.

A luxemburgi nemzeti identitás fő elemeinek föl-vázolásához fontos kérdés, hogy az ország hogyan tud az európai identitással, illetve az európai „nemzeti” identitással azonosulni. A gondolkodás, a magatartás „hogyan”-jára keresve a válaszokat, talán így közelebb jutunk a nemzeti identitás szerkezetének, összetevőinek, mozgatórugóinak megértéséhez. Ehhez szükségesnek látszik az identitás fogalmának egyfajta meghatározása: az identitástudat, viszonyításon és konfrontáción alapulva, az adott, befogadó civilizáció saját értékeinek nyitott, érdekalapú és ésszerű önmeghatározása a külső feltételekhez, a kívülről érkező hatásokhoz képest.

Daniel Spizzo *A luxemburgi nemzet* című művében körültekintően válaszol arra, hogy a XIX. század Európájának feudalizmusai közül miért éppen Luxemburg volt az, amelyiknek sikerült a nemzet és az állam csaknem tökéletes szimbiózisának megteremtésével, a függetlenség iránti elkötelezettség erőteljes kinyilvánításával szinte probléma nélkül áttérnie a modern korba. Szerinte a nemzet, a nemzettudat és a nemzeti érzés a II. világháború során született meg Luxemburgban. Annak a „nacionalista érzelmenek” a megjelenésével párhuzamosan, amely a nemzeti függetlenség megvédése érdekében képes volt mozgósítani a társadalom döntő többségét. A pártideológiai beállítottságtól függetlenül, a háború alatt a nép képes volt akár a halálba is menni, tehát a legnagyobb „áldozatot” meghozni a nemzeti ideálért. A luxemburgi nemzet, nemzettudat és nemzeti identitás tanulmányozása – elméleti síkon – négy modell, négy iskola alapján történhet. A szélsőséges internacionalista, a mérsékelt internacionalista, a mérsékelt nacionalista és a szélsőséges nacionalista modellek együttes elemzése azt a célt szolgálja, hogy a luxemburgi nemzeti identitásról még teljesebb képet kapjunk.

A feltáró munka összegzésekor történt kormányváltás alkalmat adott annak nyomon követésére is, hogy változott-e a külpolitikai magatartás Luxemburgban – s ha igen, mennyiben – az előző koalí-

ció programjához, illetve a korábbi évek stabilnak tekinthető külpolitikájához képest. Megállapítható, hogy az előző, a demokraták által képviselt külügyi politika és az új kormánykoalíció, az immár a szocialista munkáspárt elnöke által irányított miniszterium külpolitikai irányvonala, magatartása alapján véve nem változott, az ország külpolitikáját a folytonosság jellemzi.

Milyen a luxemburgi külpolitika felfogásának útja, módszere? Ehhez Kiss J. László „Nemzeti identitás és külpolitika Közép- és Kelet-Európában” című elemző munkája ad fogalmi és módszertani fogódzót. A luxemburgi nemzet, létező entitásként, csak az állam létrejötte után jelent meg. A külpolitika nem kerülte a nemzeti identitás és a nacionalizmus szerepének elemzését, olykor dacolva a nacionalizmus XX. századi „túlterhelt” fogalmával. *A Nagyhercegség esetében nacionalizmus és nemzeti identitás összetartó erő, amely a politika alapjául szolgál, identitást biztosítva a politikának. Luxemburnak, mint befogadó országnak – a gazdasági érdekek mellett (és azon túl) –, a modern állam kialakítása során célja: a határain belül „egyesített, egyetlen összetartó identitással rendelkező politikai közösség megteremtése”.*

Az ország külpolitikája egyrészt – és elsősorban – az anyagi struktúrákon alapuló, a hatalom növelését jelentő „nemzeti érdekek” megfelelő, a „homo oeconomicus” felfogás szerint célracionális tevékenységnek tekinthető. A nemzetközi politikára adott válaszait a „racionalitás” szerint értelmezi és ezt, az ország számára „optimális” vagy „ideális” racionalitást konkrét cselekvési stratégiává alakítja át. *A külpolitikai magatartásra az „érdekmaksimalizáló” jelleg érvényes. Másrésztől ugyanakkor megfigyelhető, hogy – a hatalmi képességek elosztásán, a hatalom maximalizálását jelentő erőforrásokon túl – a külpolitika egy szélesebb értelemben vett kultúrát (intézmények, nemzetközi normák, nemzeti identitások, eszmék) is figyelembe vesz. Annyiban a „kulturalista” irányzat hatása is fellelhető, amennyiben a kulturális intézményi elemeket, a kormány, az állam és szereplőinek identitását, a normákat, a nemzetbiztonsági politikát és a külpolitikát – viszonylag autonóm módon – meghatározó tényezőknek tekintjük.*

A „homo sociologicus”-nak megfelelő logika is érvényesül, s ennyiben – érdekein túlmenően – a nemzetközileg közös, értékalapú attitűd is megjelenik, azaz *Luxemburg is szocializálódik a nemzetközi társadalomban megjelenő normák által.* Miként az egész luxemburgi civilizáció, úgy a külpolitika sem mesterséges identitást takar, hanem szervesen építkező magatartást mutat fel. Éppen ezért jobban tud alkalmazkodni a hidegháborús konfliktusok megszűnésével, a szocialista országok szétesésével kialakult európai helyzethez. Míg a keleti tömb országainak váltani kellett/kell – a belső identitásuk bizonytalan, miközben alkalmazkodniuk kell a transznacionális szocializáció folyamataihoz, addig Luxemburg rendezve,

felkészülten „érkezett meg” az új helyzetbe, amelyben *nemcsak egy optimális alkalmazkodásra futja erejéből, hanem újabb, jövőt építő fejlesztési dimenziókat céloz meg, nem alapok nélkül, s – ha vitákkal tarkítottan is – nem reménytelenül.*

Az 1859-es folytonosságot sugalló szavakra rímel a Juncker-vezette régi-új kormány 2004-ben meghirdetett szlogenje és következetes gyakorlata: *„Moderniser et conserver” (Modernizálni és megőrizni).* 2006-ban, miután a gazdasági-szociális problémákat megvitató háromoldalú tanácskozás, a kormány, a munkaadók és a munkavállalók érdekeit képviselő szakszervezetek részvételével befejeződött, a sajtó így hozta a hírt: „fájdalommentes szülés” volt. Juncker, a miniszterelnök, a szorgalmas pénzember, a láthatóan sokat dolgozó európai közszolga, a szokásos faarccal közölte: *„Működik a luxemburgi modell”.* Európát elnézve ez nem kevés manapság: meg tudták teremteni, és képesek megtartani a három lábbon nyugvó gazdasági-szociális egyensúlyt.

Sok mindenből áll össze egy-egy nemzet szokásrendszere, illeme, tartása, erkölce, néhány példa a mindennapi életből. A luxemburgiak nemcsak pontosak, de folyamatos rendszeresség figyelhető meg náluk: tiszták a kertek, az udvarok, a közutak – nyáron söprik, locsolják, mi több: poriszívózzák(!) az utcákat, télen kotorják a havat – ha kell, többször – a zsákutcában, éjjel is. A buszok pontosan járnak, tiszták. A sofőr csak akkor indítja a buszt, ha látja, mindenki biztonságosan ül, vagy kapaszkodik. Nem ritka, amikor a sofőr kiszáll, és segít a kismamának feltenni a gyerekkocsit (bár erre az utasok is nyomban kaphatók.) Nyilvános helyen hangoskodást, káromkodást nem hallani, felesleges, durva szemetelesnek nyomát sem látni, gyakran szólnak a harangok, s vasárnap délben a fűnyírók is hallgatnak...

Erről a helyszínen meg lehet győződni: sorakoznak a „jóléti” példák. Törekvő és gondozott jólét ez. Bizonyára, nem minden luxemburgi mondja fel az iskolában Voltaire intő mondatát: *„Művelni kell a kertünket.”* Nem fújják kívülről, inkább teszik. *De úgy fejlesztenek/fejlődnek, hogy megőriznek fontos dolgokat magukból, a maguk számára, hogy a megváltozott – fejlesztett – körülmények között is megmaradjon identitásuk. Ehhez, úgy tűnik, kell a „pontosság”, mely szabálytudatra, normakövetésre készíti a polgárt.* Mindez éppen az ő érdekében történik: szabályozott emberség – emberséges szabályozottság. Talán ezért is tűnik Luxemburg kiegyensúlyozott országnak, ahol együtt van: *racionalitás és szépség.*

Illenek ide Lackfi János gondolatai: *„Luxemburg világ-koncentrátum, Luxemburg emberiség-makett. Látogassa meg mindenki, aki igazmondó tükörbe szeretne nézni!”.*

Magyarországnak, újdonsült európai uniós tagként, „észjárásának alakításához”, érdemes lenne nagyobb figyelmet fordítani e kis ország fejlődés-történetére.